

Interview met Matthijs Schouten, 17 april 2020

Door Menno Stom en Jelle de Jong

Het werk van Marieke de Vrij, wat is je eerste gevoel daarbij, hoe verhoud je je ertoe?

Wat ik er onmiddellijk in herken, ze spreekt in de diepste zin over betrekkingen en relaties. En 'ervaren' relaties. Ik vind dat een belangrijk thema. In het Westen hebben we natuur geobjectiveerd waarnaast de mens dan als enig subject in de wereld is. Met de wereld om ons heen hebben we zo alleen nog maar instrumentele relaties. De natuur is er voor het gebruik, om er van te genieten, om geïnspireerd te raken. De natuur is dan alleen instrumenteel voor de mens. Er is geen wezenlijke relatie zoals we die hebben met mede-subjecten, die we alleen 'in de mens zien'.

Marieke's visie kom je ook tegen in veel niet-Westerse culturen. Daarin wordt de wereld om ons heen niet gezien als een verzameling van objecten, maar als een verzameling van subjecten waarmee je 'in relatie treedt'. Dat is het eerste wat me in haar visie trof. Het gaat over 'ervaren' relaties. Volwaardige en gelijkwaardige relaties, niet een hoger geplaatst menselijk wezen met 'de rest', maar wederkerige betrekkingen.

Welke verbinding ervaar je zelf met de natuur? Kun je iets zeggen hoe die ontstaan is of hoe je daarmee omgaat?

Ik vind het woord natuur al een lastig begrip. Zelf kan ik nauwelijks een goed onderscheid maken tussen natuur en mens. Ik had het privilege op te groeien op het platteland en dan ook nog middenin de natuur. Ons huis was omgeven door allerlei ecosystemen, zoals heide, bossen en beekdalen. Mijn hele kindertijd heb ik daarin gezworven. In mijn ervaring, wanneer ik daar was, was ik 'in een gemeenschap van levende wezens'. Al die planten en dieren om mij heen vormden een gemeenschap waar ik deel van was, net zoals ik deel was van de huis- en de schoolgemeenschap. Ik ervoer geen wezenlijk verschil tussen al die aanwezigheden. Voor mij was het één grote gemeenschap van leven, waar ik deel van uitmaakte. Dat gevoel is altijd gebleven. Voor mij is de natuur een gemeenschap. Daarbinnen vormen mensen een sub-gemeenschap.

Hoe is dat? Kun je dat toelichten voor de lezer die dat niet zo dagelijks ervaart?

Ik zit nu middenin Utrecht en kijk naar buiten. Daar zie ik een grote kastanje- en een lindeboom staan en zie vogels vliegen. Dat zijn voor mij geen 'objecten'. Het zijn aanwezigheden met een eigen persoonlijkheid, een eigen karakter en een eigen soort bezieling. Ik zie ze niet als objecten. Dat is voor veel Westerlingen een niet gewoon beeld. Al meer dan tweeëneuhalf duizend jaar lang hebben wij de wereld om ons heen geobjectiveerd, tot ding gereduceerd. Max Weber spreekt over de 'ont-tovering' van de wereld. De natuur bestaat dan uit een verzameling van bruikbare objecten. Voor mij is dat niet zo. Het blijven aanwezigheden die ik waarneem, ontmoet en respecteer. Ik ervaar ze als 'andere vormen van leven'. Als ik 's ochtends opsta en de bomen zie, dan bevestig ik hun aanwezigheid met een soort groet. Ze staan daar niet alleen maar keurig schaduw te geven, nee, die bomen zijn er als wezens naast mij.

Ben je deze beleving ooit kwijt geraakt?

Nee, dat heeft mij mijn hele leven lang bewogen. Ik ben biologie gaan studeren omdat ik op die wijze natuur ervoer en haar beter wilde leren kennen. Ik wilde meer leren van de wereld, van de planten en de dieren. Terwijl ik aan het studeren was ontvouwde zich de ecologische crisis. In de jaren 60 en 70 kwamen we er achter dat we onze ecosystemen toch niet zo goed behandelden. Persoonlijk merkte ik dat in mijn studietijd, toen het landschap waar ik was opgegroeid op de schop ging. Door ruilverkaveling veranderde dat hele landschap in nog geen 4 jaar tijd. Dat riep bij mij innerlijk conflict en existentiële vragen op. Daarom ben ik toen ook filosofie gaan studeren. Om antwoorden te vinden op de vraag waarom de mensen zo omgaan met de wereld om hen heen. Vanuit die achtergrond ben ik toen mijn hele werk gaan doen. Het heeft allemaal te maken met diezelfde ervaring van 'deel te zijn van een grotere gemeenschap' en daar uiting aan te geven. Dus ik ben het nooit kwijtgeraakt.

Wat mooi dat je zo vroeg al iets fundamenteel beleeft en dan je hele leven daarvan in dienst kan stellen...

Ja, voor mij was die verbinding met de natuur geheel vanzelfsprekend. Ik dacht als kind ook niet dat iemand anders daar anders over dacht. Tot ik bij vriendjes op een boerderij zag hoe een varken gedood en geslacht werd. Dat heeft mij ongelofelijk getroffen. Ik was toen 4 of 5 jaar oud. Mijn moeder vertelde later dat ik toen dagenlang heb overgegeven. Vanaf dat moment heb ik in mijn hele leven geen vlees meer kunnen eten. Daar gebeurde iets existentiëls. Voor mij was het onbegrijpelijk wat zich daar afspeelde. Dat een levend wezen achteloos doodgeschoten werd, de keel opengesneden en geslacht werd. Dit soort ervaringen zijn heel fundamenteel geweest.

Hoe is het dan om met dat bewustzijn in een wereld te leven waar dat ongewoon is?

Het was ingewikkeld soms. Ik dacht dat ik in de studie biologie mijn zielsverwanten zou vinden. Maar het bleek dat daar de gehele levende wereld geobjectiveerd werd. In mijn eerste practicum moesten we onder de microscoop naar bloedlichaampjes kijken. Een meisje achterin de zaal riep: "Wat mooi!" en toen zei de practicumleiding: "Je moet ze niet mooi vinden, je moet ze tellen!" De biologie is een manier van kijken waarin je als objectieve observator waarneemt, maar voor mij zat er ook altijd een subjectieve betrekking in.

Mijn promotieonderzoek heb ik in Ierland gedaan aan hoogvenen. In die periode werden die weggegraven voor turfwinning. Voor mij was het werkelijk alsof levende organismen stierven. De graafmachines groeven ontwateringsgeulen. Dat was voor mij alsof levende organismen lagen te bloeden. Daarom ben ik mij toen 10 jaar lang gaan inzetten voor de bescherming van deze gebieden. Het gevoel deel te zijn van een grotere gemeenschap van leven heeft voortdurend ingewikkeldheden en conflicten opgeroepen. Niet een gemakkelijke weg, wel een fascinerende. Het gaf richting aan mijn werk in onderwijs, onderzoek en natuurbescherming.

Kun je je onderzoek naar natuurbeelden duiden in deze context? En ook waar we nu staan en hoe het zich zou kunnen ontwikkelen?

De voedingsgrond voor onderzoek naar de perceptie van natuur is begonnen toen ik vergelijkende godsdienstwetenschappen en filosofie studeerde. Ons beeld van de natuur zegt meer over onszelf dan over de natuur. Het is vooral een reflectie van ons zelfbeeld, van ons mensbeeld in relatie tot de wereld. Dat beeld verschilt van cultuur tot cultuur. Verschillende culturele tradities hebben verschillende mens- en wereldbeelden. Wat mij vooral fascineerde was de Westerse visie dat de natuur een verzameling objecten is die van ons is en voor ons bestaat.

Deze visie kent een lange geschiedenis. Dat begon bij de Griekse filosofen die stelden dat de natuur voor de mens ontworpen is. Deze gedachte werd overgenomen door het christendom en dan komt ook nog de verlichtingsfilosofie er overheen, met het idee dat alleen de mens een combinatie is van materie en geest, de rest van het bestaan is slechts materie. Uiteindelijk blijft er een wereld van geestloze en ziellose objecten over, die er voor ons zijn. Dat heeft geen enkele andere cultuur gedaan. Alle andere culturen, de vroege, de tribale of de grote culturen van Azië, hebben dit proces nooit doorlopen. Zij zijn de natuur altijd blijven zien als een aanwezigheid met subjecten, met een eigen wil en eigen handelingsbekwaamheid en niet als een verzameling van 'dingen'.

Volgens veel filosofen is die scheiding tussen mens en natuur ook de basis van alle grote crises van deze tijd. Denk aan de milieu-, klimaat- en zelfs de Corona-crisis. Maar dat Westerse mens- en natuurbeeld is aan het schuiven. Het is aan het kantelen. Tot aan de jaren 60 van de vorige eeuw was het voor elke Westerling vanzelfsprekend dat de natuur er voor ons is. Toen ik als kind hogelijk ontzet was over het slachten van het varken en mijn moeder en de pastoor vroeg of dat zomaar kon, zeiden ze beiden: "Ja jongen, God heeft ons de dieren gegeven om te gebruiken." Wat ik een uiterst onbevredigend antwoord vond.

Sinds de jaren 60-70-80 is dat beeld enorm gaan schuiven door het nieuwe milieubewustzijn. We zijn ons nu in het Westen bewust dat we bezig zijn om ecosystemen te vernietigen. Uit steeds meer onderzoek, ook aan de Universiteit van Wageningen, blijkt dat steeds meer Westerlingen vinden dat wij deel zijn van de natuur en er ook goed voor moeten zorgen, in plaats van 'heerser over' of 'eigenaar van' de natuur.

Dit noemen wij de grondhouding van de participant en de rentmeester. Onderzoek laat zien dat ons beeld verschuift van antropocentrisch naar ecocentrisch. Redenen hiervoor zijn: wij zijn ons bewust geworden dat we ons eigen natuurlijke huis, onze 'oikos', aantasten als mens, het christendom heeft aan invloed verloren (mensen luisteren niet meer naar de oude boodschap dat 'de natuur voor ons geschapen is') en bovendien zijn veel niet-Westerse natuurbeelden beter toegankelijk.

Echter dit nieuwe 'ecocentrische' wereldbeeld is vooral nog een cognitie. Het wordt nog niet direct doorvertaald naar een handelingspraktijk. Er is dus een ander wereldbeeld aan het groeien, dat we 'deel zijn van' en 'verantwoordelijk zijn voor', maar in feite handelen we nog alsof de natuur van ons is, alsof het ons eigendom is. We hebben nog een klassiek instrumentele dagelijkse handelingspraktijk. De vraag is: hoe komen we nu van dit veranderend beeld naar een andere handelingspraktijk? Hoe geven we wezenlijk ons leven samen met de natuur vorm?

We moeten bewegen van alleen maar 'een cognitie', het vaststellen dat we deel zijn van de natuur, naar 'de ervaring' ervan, de persoonlijk 'ervaren' relatie met die wereld om ons heen. Dat gaat van hoofd naar hart en ervaring. Dat vind ik een fascinerend thema. We kunnen alleen naar een duurzame toekomst toe gaan, waarin we een toekomst creëren van welzijn voor zowel de mensheid als de andere wezens die deze aarde bevolken, wanneer we de verbinding met de natuurlijke wereld om ons heen ook daadwerkelijk gaan beleven, ervaren en voelen. Dat vind ik het grote thema van deze tijd: hoe komen we bij die ervaring? Verbinden vanuit gevoel, hart en intuïtie met die grotere wereld waar we deel van uitmaken. Dat vraagt een ander narratief en ook een andere duiding van de werkelijkheid.

Ulrich Libbrecht, een Vlaamse filosoof, waar ik erg op gesteld ben, stelde dat als je verschillende filosofische systemen vergelijkt er twee basis paradigma's zijn in het duiden van de wereld. Bij ieder van ons zijn deze twee wijzen van duiding aanwezig. Bij sommigen

is één sterk vertegenwoordigd, bij anderen zijn ze in evenwicht aanwezig. Dat geldt ook voor de verschillende culturen.

1. Het paradigma waarin we de wereld proberen te duiden door te onderscheiden en te benoemen. We kijken naar de verschijnselen in deze wereld met onze zintuiglijke waarneming. Dan onderscheiden we ze van elkaar en benoemen ze. Als kind leer je dat al vroeg. Op de arm van moeder zegt ze tegen je: "Dat is papa, dit is mama en dit ben jij." Als kind leer je zintuiglijk te onderscheiden wie aanwezig is: mama ruikt anders en ziet er anders uit dan papa. We labelen entiteiten en geven ze een naam: bos, huis, auto enz. Dan komt vervolgens de vraag: hoe hangen die dingen dan samen? In dit paradigma van zintuiglijke waarneming en rationaliteit kom je dan in het domein van correlaties, causaliteit en hiërarchieën. En ten slotte kan je vragen: wat is het diepste wezen van al die verschijnselen? Dan kom je in dit paradigma uit bij $E=MC^2$. Daarin hebben we de hele werkelijkheid ten diepste ontleed. Daar ligt nog één formule achter, namelijk die van 'de theorie van alles', waarmee beschreven kan worden wat er gebeurde in de eerste fractie van tijd na de Big Bang.
2. De andere manier om de werkelijkheid te duiden is meer subjectief. Ik vraag – als ik dit wil uitleggen – aan studenten wie er verliefd is en om dan hun geliefde te beschrijven. In het eerste paradigma doe je dat met allemaal objectief waarneembare kenmerken: de geliefde is van het mannelijke of vrouwelijke geslacht, 1.72 m, 68 kilo, hartslag in ruste 62, bloeddruk 130 over 90. Allemaal zintuiglijk waarneembare kenmerken waarmee je je geliefde kunt onderscheiden van alle andere potentiële geliefden. Als je dit op deze manier zou doen, dan is je relatie waarschijnlijk snel voorbij.
Wanneer je je geliefde beschrijft, gebruik je waarschijnlijk een heel andere manier van duiden. Dan zeg je zoiets als: "Als mijn geliefde glimlacht, dan gaat de zon op." Dat is in het eerste paradigma absolute nonsens. Want er is geen enkele causaliteit tussen de glimlach van je geliefde en het opgaan van de zon. Het klopt gewoon niet. Maar in dit tweede paradigma maakt het 'sense'. Want hierin uit je je 'in de wereld zijn' vanuit 'de ervaren betekenisvolle verbindingen' en niet vanuit 'onderscheid en benoeming'. Dan kan je de taal van de wetenschap, de taal van onderscheiden en benoemen, niet meer gebruiken. Dan kom je in een ander domein van expressie: het domein van de poëzie, van de metafoor, de kunsten, van de verwijzingen. Als je dan vraagt wat het diepste wezen der verschijnselen is, dan kom je in dit paradigma in de mystiek terecht. Je komt dan in het domein van diepe verwondering: het ervaren van het wonder van het bestaan. Een ervaring die nauwelijks meer in woorden uit te drukken is.

Iedere cultuur en ieder individu kent deze beide paradigma's. Libbrecht stelt dat we in het Westen het eerste paradigma tot 'het paradigma van de waarheid' hebben verklaard. Daarmee kunnen we de werkelijkheid het best beschrijven. Dat heeft ons ook heel veel opgeleverd: allerlei wetenschappelijke ontwikkelingen, medicijnen, technologie enz. Maar we hebben het verklaard tot de énige manier om de werkelijkheid naar waarheid te beschrijven. Het tweede paradigma hebben we verwezen naar de zondag, naar het theater, naar de dichter. Maar daarmee doen we geen zaken, daarmee houden we onze samenleving niet draaiende. Dat is meer voor 'de ontspanning' en voor het spirituele domein. Niet-Westerse culturen gebruiken dit paradigma ook, maar hechten tevens grote waarde aan het tweede; via dat paradigma is voor hun de diepste werkelijkheid te ervaren, en kan het wezen der verschijnselen onthuld worden. De ervaren verbinding; de ervaring van betekenisvol 'in de wereld zijn' speelt daarmee een belangrijke rol in hun mens- en wereldbeeld.

In het Westen beginnen we nu het tweede paradigma meer toe te laten. De natuur mag weer meer een subject zijn waarmee we 'in relatie zijn'. Een filosoof waar ik erg van houd, Martin Buber, de filosoof van de wederkerigheid, schrijft in de openingspagina van zijn grote werk 'Ich und Du': 'Ik bekijk een boom. Ik kan hem als beeld opnemen: een stijf oprijzende pijler, waar het licht tegenop botst of uiteenspattend groen, waar het zachte blauwzilver van de achtergrond doorheen stroomt.' Dan gaat hij verder met te zeggen dat hij de boom ook als een vertegenwoordiger van een soort kan zien, of als een proces van op- en neergaande sapstromen, of als een getalsverhouding. In dat alles blijft de boom een object. Maar, zo stelt hij dan: 'Het kan echter ook geschieden dat ik bij het bekijken van de boom, tegelijk uit wil en genade, in een relatie ermee opgenomen wordt en dan is hij geen Het meer.' Dan stappen we in het paradigma van betrekking, verbinding en ervaring. Er wordt dan getornd aan het paradigma van onderscheiden en benoemen, waarin we de natuur een plek gegeven hebben en als een object zijn gaan zien.

'Het parlement der dingen', een Nederlandse beweging geïnspireerd door de Franse filosoof Bruno Latourdie stelt dat niet-menselijke wezens óók een stem zouden moeten hebben in ons democratisch bestel, heeft de 'Ambassade van de Noordzee' opgericht. Daar leer je spreken namens de kabeljauw, namens de algen of namens het water van de Noordzee. Je leert daar de belangen van andere entiteiten kennen en van rol te wisselen; je ervaart dan dat de wereld om ons heen niet alleen een wereld van dingen is. Dit zijn zichtbare ontwikkelingen in onze eigen samenleving. In Nieuw Zeeland is nog niet zo lang geleden een rivier een rechtspersoon geworden. We zien dus dat we in de relatie met de natuur aan het verschuiven zijn. Ik pleit er erg voor om dat tweede paradigma meer te openen. Meer te schouwen vanuit dat betekenisvol verbonden zijn. Meer vanuit hart en intuïtie. Dan komt duurzaamheid veel dichterbij.

Ik was op Springtij. Het trof mij dat daar 700 mensen aanwezig waren die zich bezig hielden met duurzaamheid, maar dat het congres sterk antropocentrisch was. Het ging voornamelijk over 'onze' toekomst. De toekomst van 'de mens'. De zin die ik dagelijks hoorde was 'we moeten de natuur meer inzetten voor de koolstof-vastlegging'. Een typisch Westers instrumenteel beeld. Een week daarvoor was ik bij een oude boer in Ierland, in een prachtig half-natuurlijk kalksteen-landschap. We kwamen op een gegeven moment bij een rotsige plek. Daar bleef hij staan, was een paar minuten stil en zei: "Don't the rocks display themselves beautifully today." Dat is een andere benadering. Voor hem waren de rotsen geen dingen, maar aanwezigheden die zich die dag erg mooi lieten zien. Dat hoort bij dat tweede relationele paradigma. Daar zouden we meer naar toe moeten. Het zal ons helpen.

Leeft het tweede paradigma nog steeds zo in het Oosten?

In onze cultuur komt er meer ruimte voor een meer ecocentrisch wereldbeeld, het beeld van een grote gemeenschap van leven waar wij deel van uitmaken. Maar in de niet-Westerse culturen, die traditioneel meer ecocentrisch van aard zijn, zie je een razendsnelle verschuiving naar een Westers, meer antropocentrisch wereldbeeld, dat de natuur ziet als slechts een verzameling van bruikbare goederen. Dat is ook niet vreemd. Natuurlijk willen de mensen in Azië ook een ijskast, een auto, beter onderwijs en betere gezondheidszorg. Ze willen ook de dingen die wij als verworvenheden aan de wereld laten zien. Dat betekent dat ze zich economisch moeten ontwikkelen. Daarmee komen ze snel in patronen die we in het Westen ontwikkeld hebben. Tegelijkertijd zie ik bijvoorbeeld in India dat een tegenbeweging aan het groeien is, die zich laat inspireren door meer ecocentrische beelden. Die zegt niet 'we moeten natuur behouden voor de mens', maar spreekt over 'Moeder Ganga die we niet mogen kwetsen' of over 'Mahawan, het grote bos, dat zijn eigen ruimte mag hebben', omdat het ook recht op bestaan heeft. Ze gebruiken daar beelden uit de eigen, meer ecocentrische culturele achtergrond als motiveringen in hun moderne natuur- en

milieubeschermingsdoelstellingen. Ook in China zien we dat in de taoïstische kloosters een beweging op aan het komen is die toekomstbeelden schets van grotere harmonie tussen mens en natuur. Ze praten dan niet over 'het in stand houden van ecosysteemfuncties omdat ze zo belangrijk zijn voor de mens' (antropocentrisch) maar gebruiken daarin autochtone beelden die stammen uit eigen culturele tradities met een meer ecocentrisch bewustzijn. Dat is heel krachtig.

Heb je kennis genomen van het werk van Ken Wilber?

Ja, uiteindelijk geeft het daar ook uiting aan.

Marieke brengt het subjectieve en het objectieve op een bepaalde manier weer bij elkaar, want zij zegt 'al die wezens (natuur) om ons heen zorgen ervoor dat wij een beter immuunsysteem hebben, dat we beter bij onze intuïtie kunnen komen, dat we beter als heel en natuurlijk mens kunnen leven, dat kinderen op school zich beter kunnen concentreren. Zij bieden een veld, dat we nog niet kunnen meten'. Zij maakt het subjectieve in zekere zin bijna objectief, op een hoger niveau, waarbij Wilber zegt het 'ontvalt en overstijgt'. Hoe kijk jij daar naar? Zie jij dat ook als een mogelijkheid ?

Ik zou het vanuit een andere richting willen aanvliegen. Voor mij is de wezenlijke insteek in dit alles het gegeven van de interconnectiviteit, van wat de Vietnamese zen-filosoof Tich Nhat Hanh 'inter- being' noemt. Dit is een wezenlijk bestanddeel uit de boeddhistische filosofie. Het idee is dat niets en niemand op zichzelf staat. Alle wezens en dingen kunnen alleen bestaan omdat al het andere er is. Ze zijn geen verschijnsel op zichzelf, maar een uiting van vele andere dingen. Thich Nhat Hanh legt dat prachtig uit. Op de eerste pagina van een van zijn boeken schrijft hij: 'Als je een dichter bent (je zit dan meteen in het tweede paradigma) dan zie je dat er een wolk drijft in het vel papier. Door de wolk is er regen. De regen doet de bomen groeien. En door de bomen is er papier. Als je nog een keer naar het vel kijkt zie je zonneshijn, die bomen doet groeien en daardoor is er papier. Kijk je nog dieper dan zie je een houthakker die de boom velde en naar de fabriek bracht waar het hout papier werd. Kijk je nog dieper dan zie je de ouders van de houthakker. Die zitten ook in het vel papier, want zonder ouders was er geen houthakker. Nog dieper kijkend zie je graan dat het dagelijks brood van de houthakker werd. Kijk je nog dieper, dan zie je ook jezelf, want het papier is inmiddels deel van jouw bewustzijn geworden. Jij bent nu ook in en met dit vel papier.' Dan zegt hij: 'Kortom er is niets wat ik kan aanwijzen wat niet hier en nu in en met dit vel papier is. Ruimte, tijd, regen, zonneshijn, bomen, mensen. Dit papier bestaat alleen maar omdat al het andere bestaat.' Tich Nhat Hanh doet dan de suggestie: 'Daarom zouden we het woord 'zijn' moeten afschaffen. Het werkwoord 'zijn' suggereert dat dingen en wezens op zichzelf kunnen bestaan, onafhankelijk van de werkelijkheid om hen heen. Ik ben, jij bent, de boom is. Maar niets en niemand kan bestaan onafhankelijk van de rest. Misschien moeten we een ander werkwoord gaan gebruiken: inter-zijn. Ik inter-ben, jij inter-bent, de boom inter-is.'

Dit is precies uitdrukking geven aan wat sommige mensen 'het veld' noemen, of 'energie' of welk label ook gebruikt wordt. Waar het om gaat is dat ieder van ons is opgenomen in een wereld van betrekkingen in tijd en ruimte die groter is dan jezelf. Ieder is er deel van. Ieder van ons is er in opgenomen. Dat besef verliezen, zoals in onze huidige Westerse wereld, leidt tot eenzaamheid. Je verweest jezelf in de wereld. Het leidt ook tot de illusie van een afscheiden zelf. Uiteindelijk resulterend in onduurzaam gedrag, zoals nu het geval is.

Hoe komen we van 'onderscheiden en benoemen' naar 'ervaren van relatie'?

Het weer ervaren van het 'in de wereld zijn', het 'inter-zijn' met een wereld die groter is dan het individu, die ons ook vormt en beweegt, gaat leiden tot een heel andere positionering van

het eigen zijn. Marieke en ook veel moderne filosofen en niet-Westerse stromingen benadrukken dat. Ook de kunsten laten dat heel vanzelfsprekend zien.

Het zou mooi zijn een perspectief vanuit de kunsten op te nemen in de publicatie. Er is prachtige kunst... schilderijen, beelden, gedichten.

Ook kun je dit oefenen. Ik gaf een masterclass voor een groep ondernemers, met elke week een reflectiesessie. Daar doen we die oefeningen. Het heeft verrassende effecten. Een van de simpele opdrachten is de volgende:

Oefening

Neem 15 minuten per dag waarin je kijkt naar iets dat niet door de mens gemaakt is. Dat kan een steen zijn, een plant, een dier of een stuk grond, Kijk er 15 minuten naar zonder concept, zonder benoeming, zonder oordeel, zonder iets in te vullen. Neem alleen maar waar, zonder dat er enig cognitief proces overheen gaat.

Dan gebeurt er nogal wat. Een van de deelnemers zei: "In het begin vond ik het belachelijk. Uiteindelijk keek ik dan maar naar de boom tegenover mijn huis. Maar ja, ik zal je eerlijk vertellen, ik kan nu niet meer de deur uit gaan zonder die boom te groeten." Dan is er iets wezenlijks gebeurd. In 15 minuten per dag veranderde de boom voor deze man van object in 'een aanwezigheid'. Door deze oefening stapte hij uit 'onderscheiden en benoemen' en trad hij 'in relatie'.

Kun je nog iets zeggen in relatie tot mens en natuur over de huidige Corona-crisis?

Wat de crisis direct laat zien is dat je niet steeds moet 'onderscheiden'. We hebben de neiging gekregen ons zelf als mens los te zien van de wereld. En ook onze eigen nationaliteit los te zien van andere gemeenschappen. Één ding dat nu onthuld wordt is dat mens en natuur niet los van elkaar te zien zijn. De virus-uitbraak heeft te maken met 'mens en natuur' interacties, met hoe wij met de natuur omgaan. Wij zetten de natuur enorm onder druk. Daarmee maken we de leefruimte voor allerlei dierpopulaties kleiner, zetten die onder stress; dan worden dieren ziek en zullen virussen verschijnen. We behandelen dieren als objecten. De Corona-crisis laat zien dat de 'mens en natuur'-relatie een heel nauwe verbinding is. Daar zullen we helderder naar moeten kijken. We moeten anders met de natuur omgaan dan we tot nu toe gedaan hebben.

De crisis laat ook zien dat wij als mensheid één gemeenschap vormen. Wat er in Wuhan gebeurt, heeft een grote invloed op mijn dagelijks leven. We kunnen niet meer denken in termen van allerlei los van elkaar staande gemeenschappen. We zijn één grote wereldgemeenschap.

Wat ik hoop is dat we in dit hele proces leren zien wat nu werkelijk belangrijk is. Wat is echt van waarde? Waar liggen nu de betekenisvolle betrekkingen? Het feit dat de Vogelbescherming veel nieuwe leden krijgt, geeft hoop. Opeens ontdekken mensen weer de zang van een merel. Ze krijgen weer oog voor de natuur om hen heen. Door het wegvallen van allerlei afleidingen en activiteiten in de buitenwereld beseffen mensen meer wat wezenlijk is. Ze hervinden waarden die over het hoofd gezien werden. Het is een tijd van herwaarderingen. Hopelijk zullen die ertoe leiden dat we ons economisch model ook gaan bouwen op echte waardencreatie en duurzaamheid. En niet op het creëren van eindeloos veel producten die we niet nodig hebben en op consumentisme dat weinig te maken heeft met waar het wezenlijk om gaat in ons bestaan. Ik hoop dat daar ook wat verschuivingen in perspectief zullen optreden.

Hoe komen we van cognitie naar handeling, waarbij ervaring een sleutelrol speelt?

Wil je natuur kunnen ervaren dan moet ze ook ergens bij je zijn. Dat komt sterk tot uitdrukking in het artikel van Mark Mieras. Ik verzet me hardgrondig tegen de scheiding tussen natuur en cultuur, in de zin 'van natuur beschermen in reservaten met een hek eromheen' en daarbuiten onze kunstmatige wereld creëren. Laten we vooral natuurreservaten in stand houden maar we moeten ook in ons menselijk domein zoveel mogelijk natuur toelaten. Anders kunnen we ons niet meer verbinden met de natuur. Het artikel van Mark Mieras is dan ook van groot belang. Ieder mens, ieder kind heeft recht op de ervaring van natuur. Het zou misschien zelfs in 'de rechten van de mens' verankerd moeten worden. Ik pleit er erg voor om natuur dichtbij te laten komen in onze culturele omgeving: 'Natuur tot in de nachtclub'. Overal en altijd de directe aanwezigheid van natuur kunnen ervaren. En jong geleerd, oud gedaan. Als kinderen zich vroeg verbinden met natuur, dan werkt dat een leven lang door. Elk kind moet met natuur in contact kunnen komen. Dat is een basis kinderrecht. Daar moeten we ook zorg voor dragen in het onderwijs.

We moeten natuur ook weer gaan vieren. De mens heeft altijd ritmes en seizoenen van de natuur gevierd. Daarmee verbonden we ons met processen waar we deel van uitmaakten, zoals in midwinterfeesten en oogstfeesten. We hebben geen wezenlijke rituelen meer om dat te doen. Laten we weer op allerlei wijzen gaan vieren dat we deel zijn van de natuur. Zoals het beroemde 'Fête de la Nature' dat doet, dat uit Zuid-Europa ook naar Nederland gebracht is.

Wat ook belangrijk is: te rouwen om wat we verloren hebben. Willen we naar een duurzame toekomst gaan dan moeten we stilstaan bij en rouwen om wat we aangericht hebben. We moeten collectief kunnen rouwen over het verlies aan schoonheid, aan biodiversiteit en aan ecosystemen. Wanneer we niet erkennen wat voor pijn er ligt in de schending van de natuur, aarde en ecosysteemsystemen, dan zullen we niet duurzamer gaan leven.